

Соколовська С. Ф.,

Житомирський державний університет ім. Івана Франка, м. Житомир

КОНЦЕПТОСФЕРА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Об'єктом аналізу є концептосфера художнього тексту, яка визначається авторським світобаченням. Зміст художнього тексту представлено як фрагмент концептуальної картини світу автора, об'єктивно матеріалізований у художній формі на основі системи конкретних мовних засобів та їх певної організації.

Ключові слова: *концептуальний аналіз, лінгвістична концептуальна парадигма, ключове слово.*

The object of analysis is the concept-sphere of a belles-lettres text defined by the author's perception of the world. The contents of the belles-lettres text is shown as the fragment of the conceptual picture of the author's world materialized objectively in the form of fiction based on the system of specific linguistic means and their appropriate formation.

Key words: *the conceptual analysis, linguistic conceptual paradigm, key word.*

Постановка проблеми. Наукові досягнення гуманітарних наук у кінці ХХ – на початку ХХІ століття, зростання ступеня їх "абсолютної людиноспрямованості" дозволяють розглядати текст як багатомірну та поліфункціональну дискурсивну систему, яка забезпечує індивідуальний розвиток мовної особистості, а також її соціальну, культурну та інтелектуальну взаємодію з іншими. Принцип зворотного зв'язку, або діалогізм, що супроводжує процеси породження, розуміння та інтерпретації будь-якого виду тексту, пронизує й охоплює всі сторони літературної комунікації та всі рівні художнього тексту. Цілком природно, що зазначений принцип дав поштовх тим студіям, які розглядають динаміку когнітивно-прагматичних відношень між творцем художнього тексту та суб'єктом, який його сприймає й інтерпретує, а також вплив результатів цих взаємовідносин на характер подальшого функціонування художнього твору в культурному розвитку й культурній пам'яті суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть зростає увага лінгвістів до вивчення лексичної структури художнього тексту, зокрема до комунікативного аспекту її розгляду. Поєднання семантико-лінгвістичного та функціонально-комунікативного підходів до художнього тексту представлено у працях Н. Д. Арутюнової, Л. Р. Безуглої, Л. І. Белехової, Н. С. Болотнової, О. П. Воробйової, О. О. Гончарової, С. А. Жаботинської, О. С. Кубрякової, А. М. Приходько, І. О. Щирової, Д. Бахманн-Медік, Є. Бенвеніста, М. Холлідєя, Ю. Крістевої, У. Еко та інших. Когнітивно-дискурсивна парадигма дослідження тексту передбачає аналіз тексту на основі синтезу ідей власне когнітивної пара-

дигми наукових знань з ідеями парадигми дискурсивної (комунікативної, прагматичної). Цей синтез, на думку О. С. Кубрякової, означає “поєднання формальної суворості опису з функціональними поясненнями, принцип системності, відповідно до якого кожне мовне явище повинно бути проаналізоване відповідно до його статусу не тільки щодо мовної системи, але й стосовно більш високих систем, частиною яких є мова” [2, с. 10]. Якщо предметом функціонально-лінгвістичного аналізу виступає мотивований авторським задумом вибір мовних засобів із резервів мовної системи, то предметом функціонально-комунікативного аналізу є діалог автора з читачем, який здійснюється за допомогою динамічних текстових одиниць, що мають лінгвістичну та екстралінгвістичну сутність та різняться функціонально й комунікативно.

Актуальність дослідження. Під час руху від тексту до підтексту, від значення до смислу естетико-художня інформація семантично виводиться з усього тексту як структурно-сислового та комунікативного цілого, що стимулює діяльність читача. Отже, особливої значущості набуває концептуальний аналіз, мета якого полягає у виявленні парадигми авторських смислів і опису механізмів їх породження, а також тих компонентів, які складають мовну реалізацію найбільш вагомих для кожного твору концептів.

Дослідницьке завдання полягає у виявленні в романі Германа Гессе “Степовий вовк” значущих для реалізації авторського задуму концептів та аналізі своєрідності лінгвістичних концептуальних парадигм, які їх реалізують із урахуванням виділення ключових слів як семантичних центрів тексту.

Термін “концепт” активно входить до термінологічної системи сучасної гуманітарної науки. Цей процес відбувається одночасно в кількох напрямках. Перший напрямок пов’язаний з “обживанням” концептом свого теоретичного простору – пошуком дефініцій поняття та типологізацією концептів, другий – із породженням власних дериватів, появою слів і сполучень типу концептосфера (Д. С. Лихачов), концептуалізована предметна царина (Ю. С. Степанов), концептуальний фон (Н. Д. Арутюнова), концептуальна парадигма (О. О. Гончарова).

Концепт може бути виражений у мові за допомогою цілої системи епідигматично пов’язаних одна з одною мовних одиниць, які об’єднуються навколо однієї “центральної” одиниці – концептуального маркера, найтісніше поєданого у свідомості носіїв мови з певною метальною сутністю. У мовному творі до цих одиниць системного рівня, як правило, додається значна кількість утворень мовного характеру, які певним чином доповнюють та розширюють когніцію [4, с. 24]. Ця сукупність лінгвістичних засобів із чітко виділеним ядром і досить розпливчастою периферією утворює план вираження концепту – лінгвістичну концептуальну парадигму.

У світлі когнітивної лінгвістики зміст художнього твору формується як ментальне утворення, яке моделює фрагмент художньої дійсності, а смисл – це думка про цю дійсність, тобто інтерпретація того, про що повідомляється в тексті [4, с. 37]. Іншими словами, смисл співвідноситься з інтерпретаційним компонентом семантичного простору, з його концептуальною спрямованістю. Інтерпретація смислу художнього тексту здійснюється шляхом семантичного аналізу домінантних текстових концептів, які являють собою закодовані мовленнєво-смислові утворення змістовного плану [1, с. 7]. Процедура пошуку текстового концепту здійснюється шляхом семантичного аналізу ключових слів текстових ситуацій, тобто репрезентантів концепту.

Аналіз різних підходів до ключових слів (КС) дозволяє виділити їх суттєві риси, які є актуальними для цього дослідження:

КС є найважливішими елементами лексичної структури художнього тексту, оскільки вони, маючи концептуальну та образну насиченість, є результатом “смислового згущення” художнього тексту;

КС характеризуються наявністю контекстуальних асоціативно-семантичних зв’язків з іншими словами, входячи до складу лінгвістичних концептуальних парадигм, тобто структурують текст;

КС є тими опорами, які слугують читачеві орієнтирами при інтерпретації тексту;

КС сприяють створенню структурно-семантичної єдності тексту, його цілісності.

Під час смислової інтерпретації твору КС виступають інформативними й прагматичними сигналами, які стимулюють мовленнєво-смислову діяльність читача, дають ключ до подальшого складання ментальних структур-концептів. Аналіз КС – найважливіший прийом аналізу концептуального простору художнього тексту. Основу його складає виділення та структурування лінгвістичних концептуальних парадигм. Їх зв’язок у процесі текстового розгортання, мобілізація інформаційного тезауруса читача й усвідомлення ним комунікативної стратегії автора формує уявлення про концептосферу тексту, а на її основі – про його загальний естетичний зміст.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що відповідно до теоретичних наробок сьогодення актуальним є концептуально-семантичний аналіз, який виявляє відбиття в художньому тексті концептів культури як базових одиниць картини світу через ключові слова. При цьому процес художньої когніції розуміється як формування та взаємодія на текстовому рівні концептів різного статусу та якості [3, с. 110]. Це може бути єдиний гіперконцепт (практично тотожний концепту-ідеї тексту) або окремі фрагментарні концепти, які, окрім обов’язкової лінгвокогнітивної основи, несуть лінгвокультурні та індивідуально-авторські відмінності. У

“Степовому вовку” центрований та експліцитно висунутий на перший план концепт ДУША є гіперконцептом, який характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину в художньому тексті.

У фокусі творчих інтересів Г. Гессе – буття індивідуальної свідомості особистості. У “Степовому вовку” це головний суб’єкт і об’єкт вивчення, причому для письменника характерним є інтерес до закономірностей буття свідомості, що тече, а не до стійкого морально-психологічного ядра особистості, адже *“der Mensch ist ja keine feste und dauernde Gestaltung, er ist vielmehr ein Versuch und Übergang, er ist nichts anderes als die schmale, gefährliche Brücke zwischen Natur und Geist”* [6, с. 80]. Г. Гессе властива концепція багатоскладності людської душі, яка є близькою буддійській філософії: *“In Wirklichkeit aber ist kein Ich, auch nicht das naivste, eine Einheit, sondern eine höchst vielfältige Welt, ein kleiner Sternhimmel, ein Chaos von Formen, von Stufen und Zuständen, von Erbschaften und Möglichkeiten”* [6, с. 77]. Тіло кожної людини є цільним, душа – ні: *“Der Mensch ist eine aus hundert Schalen bestehende Zwiebel, ein aus vielen Fäden bestehendes Gewebe”* [6, с. 79].

Ця авторська думка проявляється вже на перших сторінках тексту, у першому смисловому блоці діє прийом “початкових акордів”, які продовжують звучати і в подальшому оповіданні [5, с. 69]. На самому початку тексту висунуті актуалізовані автором слова, які вводять основні мотиви, що є головними віхами розуміння авторського задуму: *Seelenleben, Geistigkeit, Fremdheit, Vereinsamung, Entwurzelung, Steppenwölfigkeit, Unruhe, Heimweh, Heimatlosigkeit, überirdisch*. Значна частина цих слів повторюється, створюючи когерентність тексту, поступово до них додаються нові, асоціативно пов’язані з ними: *allein, Sinnlichkeit, Magie, Einbildung, Poesie, Fröhlichkeit, Unschuld, Leic*. Ключовими словами тексту є елементи концептуальної парадигми, які перебувають у різноманітних смислових перегуках з іншими текстами, тобто співвідносяться з пам’яттю культури (*Schuldfragen, schuldig, nationalistisch, Gedankenklause, Donquichotterie*), характеризують макроситуацію тексту (*Seelenkrankheit, Zeitkrankheit, Neurose, Qual, Hölle, Chaos, verfinstert, Fragwürdigkeit*), займають сильні текстові позиції, позначаючи кульмінаційні моменти оповідання (*Seelensterben, Leere, Verzweiflung, Wahn, Zerstörung, Anpassung, Kompromiss*), спрямовують увагу читача на домінанти тексту шляхом повторення номінацій (*Altes und Neues, Schmerz und Lust, Furcht und Freude, Hölle und Himmel, Leid und Glück, Schreck und Entzücken*).

Розгортання лінгвістичної концептуальної парадигми посилює емоційну драматичну напругу й поступово підводить до розуміння людської душі у складно, часом асиметрично організованій системі дзеркал, кожне з яких відображає й дозволяє реалізуватися тій чи іншій частині

його душі: *"Das Herz stand mir still vor Entzücken und vor Trauer darüber, wie reich der Bildersaal meines Lebens, wie voll hoher ewiger Sterne und Sternbilder die Seele des armen Steppenwolfes gewesen sei"* [6, с. 181].

Аналогічну функцію виконує система героїв-двійників: вони говорять Гаррі те, що він і сам уже знає, але ще собі не сказав. Кожен із них ніби дзеркало, яке відображає одну з граней його особистості. Найглибший, інтимний зв'язок існує між Гаррі та його сестрою по духу Герміною: їх об'єднує спільна природа людини, що страждає, душа якої прагне до Бога, до високого ідеалу: *"Wer statt Gedudel Musik, statt Vergnügens Freude, statt Geld Seele, statt Betrieb echte Arbeit, statt Spielerei eicht Leidenschaft verlangt, für den ist diese hübsche Welt hier keine Heimat"* [6, с. 194].

Отже, у художньому тексті на перший план виходять одиниці, значущість яких щодо інших елементів лінгвістичної концептуальної парадигми є більш високою. Цю роль можуть виконувати одиниці, які несуть у собі символічне значення, які розташовані в сильних текстових позиціях, які повторюються й підтримуються окремими субпарадигмами, зв'язаними на асоціативному рівні.

Результатом інтерпретаційної діяльності читача є розуміння гіперконцепту як відображення загального змісту тексту. Гіперконцепт має статус ключової ланки в загальній концептуальній структурі тексту, яка відображає взаємозв'язок концептів, закодованих у ньому вербально. Їх система утворює концептосферу тексту, яка визначається авторським баченням світу і є об'єктом аналізу читача.

Подальше вивчення концептосфери текстів різних типів є перспективним для розробки методики смислової інтерпретації та дослідження ідіостильових особливостей текстової діяльності різних авторів.

Література:

1. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автор. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. М. Кагановська. – К., 2003. – 35 с.
2. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира // Филология и культура: Мат-лы 2-й междунар. конф. Ч. 3. Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 1999. – С. 6-13.
3. Кудашова Н. Н. Текстовый антропоцентризм в аспекте художественной когниции // Филологические науки. – 2009. – № 2. – С. 109-117.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Bachmann-Medick D. Kultur als Text. – Tübingen und Basel: A. Francke Verlag, 2004. – 350 S.
6. Hesse H. Der Steppenwolf. – Berlin: Suhrkamp, 2004. – 278 S.